

Tanzimat Döneminde Edatlar

Doç.Dr. Sonay Hasan Tahsin
Kerkük Üniversitesi - Eğitim Fakültesi

Ön Söz

Tanzimat döneminde yazılmış olan Türk Dilinin o günkü dil kurallarını tespit edilen birkaç gramer kitabı vardı. Bu kitaplarda gramer kurallarını tespit eden birkaç dilci vardır. Tarihi Türk gramerlerini incelemeyen, onlardaki gelişmeleri gözler önüne bu gün Türkçenin sağlıklı bir gramerini yazmak mümkün değil. Bu kitaplardan ben edatları ele aldım. Bu dönemlerin Türk Dili gramerleri, maksat açısından daha çok Osmanlıca'nın yapısını tespit ettiğinden Arapça ve Farsça kurallara daha çok yer vermiştir. Edatlar bu kurallarda geniş bir yer tutmuştur. Tanzimat dönemin de yazılan gramer kitaplarında edatlar üzerine durdum. O dönemdeki gramer kuralları, Arapça kuralları etkisi altında kalmıştır. Edatlar Tanzimat döneminde, Türkçenin bütün ekleri edatlar sayılır. Bu araştırmamda, Tanzimat döneminde bazı gramer kitaplarından edatları seçerek ve bu günkü Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmaya çalıştım, Ayrıca bazı dilcilerin kitaplarından ve makalelerinden örnekler seçtim. Araştırmam, Tanzimat döneminde yazılmış belli başlı birkaç gramer kitaplarında, yazılmış ekleri edatlar olarak tespit ettim.

Giriş

Türkçede edatlar, isim çekim eklerinin gördüğü görevlerin de bir bölümü yüklenmiş, fakat onlardan daha zengin sözlerdir. Edatlar Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi büyük dillerde edatlar aynı zamanda isim çekim eki durumundadır. Bu dillerde ayrıca isim çekim ekleri yoktur,

Türkçede ise diğer dillerin edatlarına karşı hal ekleri, hem de onlara ilaveten edatları vardır¹.Edatlar, anlamları olmayan, ancak cümlelerle girdikleri zaman türlü anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimeler olduklarına göre durum ekleriyle zarf türeten ekleri de edatlar arasında incelemekte hiçbir sakınca yoktur. Örneğinden ve siz eklerini ele alıp şu görüşleri ileri sürebiliriz.

- a) Edatın başlı başına anlamı olmadığı gibi den ve siz’inde başlı başına anlamları yoktur.
- b) Edatlar kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurdukları gibi-den ve-siz de kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurmaktadırlar.
- c) Edatların anlamları kelimeler arasındaki anlam ilgilerine göre sezildiği gibi-den ve-siz’in anlamları da açık bir kelimedir.

Bu olayı eski dil bilgisi kitapların kimisi kelimeleri, fiil, isim, edat diye sınıflandırdıktan sonra edatları tamamlayıcı, bağlayıcı ve öğretici edatlar diye üçe ayrılırlar ve böylece bütün yapım ve çekim ekleriyle bugün edat ve bağlaç adını verdiğimiz kelimeleri de edat başlığı altında incelenirdi². Bugün dilbilgisi kitapların birçoğu edatları kelime olarak incelemekte ekleri bu inceleme dışında bırakmaktadırlar. Nitekim edatları kelime olarak inceleyeceğiz, ancak her hangi bir edat aynı anlamı vermiş ya da vermekte olan eklere yalnızca işaret etmekte yetineceğiz. Edat anlam ve görevleri daha cümle içinde birlikte bulunduğu sözlerle (bilinen) kelimeler arasında ilgi kurmaya yarayan öğelere edat denir, gibi, kadar, dolaylı, göre, için ile gibi. Edat konusu bugüne kadar çeşitli dilbilgisi yapıtlarında değişik görüşler ve tutumlarla ele alınmış edatların başka öğelerdendir. Örneğin; bağlaçlardan ayrılan nitelikleri belirlenen özellikleri üzerinde okuyucuya kesin bilgi verecek açıklamalara gidilememiştir³.

EDATLARIN İNCELENMESİ

Edat adına verdiğimiz öğeler genel olarak kelimeler arasında ilgi kurmalarından ötürü bu adı taşımaktadır. Bunun yanı sıra kimi edatlar öteki kelime türleriyle olan yakınlıkları kimi zaman onlara görev ve kullanım açısından eşlikleri dolayısıyla değişik bir düzen içinde ele almayı gerektirmektedir. Bu yüzden edatlara öteki kelime türlerinden ayrı bir yöntemle incelmeyi yaptık. Edatlar isim ve zamirlerle birlikte çoğu kez tamlama biçiminde kullanılır. Bu tamlamaya edatlı tamlama denir: Ev için, eve kadar, benim için, masa kadar, çanta ile ,eve doğru, bana göre, bizim gibi,...v.b.Bir edatın isimle birlikte başka bir ismin sıfatı gibi görev yaptığı görülür.

Sakız gibi temiz, pamuk gibi yumuşak, elma kadar büyük

Edatlar da öteki kelime türleri gibi cümlede Özne, tümleç, yüklem görevini yüklenirler. Ancak özne olarak kullanışları, çok seyrekler. Edatlı tamlama bir yüklemi etkilediğinde edatlı tümleç olur: Çocuk gibi ağlıyor, eve doğru koştu, benim gibi anlatıyor, senin için aldım. Gibi.

Türk dilbilgisi kitaplarında edat cümlelerin öğeleriyle kullanılmıştır:

1. Yüklem olarak kullanılan edatları bu ikinci derecede bir kabahat gibidir.
2. Özne olarak kullanılan edat: Gibi, bir benzetme edatıdır.
3. Belirtisiz nesne olarak kullanılan edat Gibi, bazen(kader)yerine kullanılır.
4. Belirtili nesne olarak kullanılan edatlar: içini, içün diye yazmayınız.
5. Dilbilgisi kitaplarında edat cümle öğelerinden tümleçlerle bir bölüm taşımaktadır.

Cümleye çeşitli anlam ilgisi getiren yardımcı öğelere edat tümleçlerine (Edatlı tümleç)denir.

Tanzimat Döneminde Türkçe'nin Edatları:

Tanzimat dönemin gramercileri bütün yapım ve çekim eklerine edat diye nitelendirdikleri gibi Arap'ça gramerlerde olduğu gibi edat olarak nitelenen bütün edatları da bu başlık altında toplarlar. Tanzimat döneminde Türkçenin bu tüm yapım ve çekim ekleri edat terimi kullanılmıştır. Tanzimat gramercilerinden (Ali Nazım) bu konuya şöyle başlar:

((Edevat yahut huruf-I maâni başlı başına mânâsı olmayıp esmâ ve efâl meydanından manîdar olan kelimelerdir.

Mektepten eve geldim, Evde oturdum. Cümlesindeki den ve-e ve-de lafsızlar gibi⁴ Ali Nazım, muhtasar Lisan-i Osmanî adlı kitabında edat hakkında şöyle demiştir:

Edevatın başlıcalar âtiyen mezkûrdur.

Â:	Edat-I hitap ve tekit ve telettüf ve teâccüp
Artık:	Edat-I iktifâ
İşte:	Edat-I tenbih ve işâret
Asla:	Edat-I tekit ve nefi
En:	Edat-I tafdîl
Eğer:	Edat-I şart
İllâ:	Edat-I istinâ
Elbette:	Edat-I tekit ve ispat
Ama:	Edat-I istidrâk
Aman:	Edat-I ricâ, istimdât ve teneffür
Ancak:	Edat-I hasr
Evet :	Edat-I tasdîk
Üzere:	Edat-I istilâ
I:	Edat-I târif
Önce:	Sonra mukâbili bir zarf –I zaman
Öyle:	Edat-I temsîl ve tasdik
Âh:	Edat-I tehassur
Ay:	Edat-I istintâk

İçin:	Edat-I tâlîl ve mefûlün lehu
İse:	Edat-I şart muhaffefi-se'dir
İle:	Edat-I musâhabet ve isti'âne
İmdi:	Edat-I tefsîl, ibtidâ ve tacil
Beraber:	Edat-I teşrik
Beri:	Edat-I istimrâr
Başka:	Edat-I istisna
Bazı :	Edat-I taklil kibir ism-İ Arabî'dir
Belki:	Edat-I tereci
Binâen:	Edat-I beyân
Binâenaley:	buna bin'aen manâsına tefrîkmakamın da müstameldir
Böyle :	Edat-I temsil
Bile:	Edat-I alf ve vasıl
Pek:	Edat-I tafdil
Peki:	Pekiyi muhaffefi olarak edat-I tasdik
-t:	Edat-I teaddiye
-ta:	Edat-I gâyet
tek:	Edat-I temenni
-ce :	Edat-I nisbet ve Edat-I zarf ve infirak
-cağiz:	Edat-I tasğir
-cık :	Edat-I tasğir
-ceğiz:	Edat-I tasğir
-cık :	Edat-I tasğir
Cünkü:	Edat-I talil
Hayır :	Edat-I nefi
Hayli :	Edat-ı teksir
Dâima:	Edat-I istimrâr
Dahi:	Edat-I atf ve teşrik muhaftefi de'dir
-dır:	Edat-I haber teaddiye
-dık:	Edat-I intihâ
Değil:	Edat-I nefi

Değın :	Edat-I intihâ
-den :	Edat-I neyân ve ibtidâ
De:	Edat-I zarf ve mefulün fih edatı
Daha:	Edat-I tafdîl ve nefi hâl edatı
-erek :	Edat-I istimrâr ve hal
-arak:	Edat-I istimrâr ve hal
-sizin:	Edat-I intihâ ve hâl
Şol:	Edat-I tarif
Şimdi:	Edat-I hâl tafsîl
Sonra:	önce mukâbili bir zarf-I zamanı
Dolaylı:	Edat-I beyân
Fakat:	Edat-I istidrâk
Keşke:	Edat-I temenni
Gibi:	Edat-I teşbih
Ki:	Edat-I istidrâk
Kim:	Edat-I istifhâm
-ler:	Edat-I cem'
-lik:	Edat-I mekân ve masdar ve Edat-I nisbet ve alet
Lakin:	Edat-I istidrak
-lik:	Edat-I mekân ve masdar ve Edat-I nisbet ve tahsis
Mesala:	Edat-I temsil
Mi:	Edat-I istifhâm
Nitekim :	teşbih ve temsil
Nasıl:	Edat-I keyfiyetten su'âle mahsûs Edat-I istifhâm
He:	Edat-I istifhâm
Nice:	Edat-I istifhâm ve teksir
Hangi :	Edat-I taleb tâyine mahsûs Edat-I istifhâm
Her:	Edat-I tamîm
Hem:	Edat-I atf ve teşrik
Heman:	Edat-I hasr
Hiç:	Edat-I nefi ve inkâr
Ya :	Edat-I tekit Edat-I inkâr
Yahut:	Edat- tasdîk muaffefiya'dır

Yalnız : Edat-I hasr

Yok: Edat-nefi⁵

Abdurrahman Fevzi Efendi "Mikyasül Lisan Kıstasül Beyan " eserinde edatlar hakkında geniş biçimde yazmıştır. Yazdığı edatlardan birkaç örnek alalım:

(iken)(ايكن) hafidir ki edat-I hal olur (Güneş toğurken

geldi)(كونش طوغوركن كلدی)

(içün) (ايجون) edat talil olur.

(Seni sevdiğim için geldim)"سنی سودیغم ایجون کلدیم"

(ıcaak yaicek) (ایجق یا ایجک) harfdirki edat-I tavkit olur (Bekir

okuyacak sende oku)(بکر اوقویجق سنده اوقو)

(En) (اڭ) harfidir edat-I tafdil olur.

(Bunların en acısı budur)(بونلرڭ اڭ اجسی بودر)

(ol) (اول) harfi dirki edat-I talil olur.

(ol adam daha gelmedi) (اول ادم دها کلمدی)

(ille) (الله) harfidir ki edat-I istisna olur

(bütünleri geldi ille siz gelmediniz) (بتونلری کلدی آله سز کلمه دیکز)

(imdi) (ایمدی) harfdirki edat-I tadil ve edat-I favt(yazmadı) (

یازمادی)ve tacil olur.

(En) (ان) harfdirki edat-I sıfat olur. Hadise olur (Gelen adam) (

کلن آدم)

(ince) (اینجه) harfdirki edat-I tavkit olur (Zeyd gelince sende

gel)(زید کلنجه سنده کل)

(ud) (اود) harfdirki edat-I tasdik olur. (ud Zeyd geldi) (اود زید)

کلدی)

(Ey) (أي) harfdirki edat-I nida

(Ey zalım söyle bakalım)(أي ظالم سویله بقالم)

(iyor) (ایور) harfidir (yazıyor) (یازیور)

ki edat-I fiil hal ve hazır olur (yazıyor) (یازیور)

(Be) (به) harfdirki edat-I tenbih olur.

(Abe çocuk) (أبه جوجوق)

(Bari) (باری) harfdirki edat-I tenezzül maâl-tarakki

(Gelmişsen oturma bari) (گلمشسین اوطورمه باری)

(Bile) (بیله) kelimesidir ki hem isim ma'anasına ve hem harf

olup edat-I cem ma'al- tarakki olur.

(Belki)(بلكى) harfidirki edat-I terecci olur(Belki Zeyd gelür
(بلكى زيد كلور)⁶

Tanzimat döneminde gramer hakkında geniş biçimde yazmış olan ve Türkçenin gramerlerinde birkaç eser çıkaran Ahmet Cevdet paşa Kavaid-İ Türkiyye⁷ adlı eserinde edat hakkında

Şöyle demiştir:

"Edevat bir takım lafsızlardır ki başlı başına bir ma'ani faida etmeyip, ancak başka kelimelere ilâve olunarak yahut kelimeler arasında bulunarak o kelimelere mahsus manâlar ifade eder". Adı geçen Ahmet Cevdet paşa'nın kavaid-i Türkiyye eserinde dokuzuncu bapta (edevat)başlık altında edatları şöyle sıralamıştır:

İçin: Edatı ta'lildir ki bir fiilin sebep ve illetin bildirmek için kelimelerin ahirine gelir. Nitekim ders için mektebe geldim, eğlenmek için bahçeye girdim, senin için yer hazırladım, benim için gam çekme denilir.

Zira: Dahi ta'lil içindir ancak kelâmın ibtidasına gelir.

Nitekim: çalış zira seneye geriye kalırsın, denir.

Çünkü: Daha zira makamında kullanılıyor.

Üzere: Bir şeyin üstü denilecek yerde kullanılıyor.

Nitekim: Ayak üzere durdu ve damın üzerine çıktı denilir.

İle: Birlikte olmak manâsı ifade eder. Nitekim: Falan Efendi ile camiye gittim, denilir. Ekser ya alet ve vasıta olan şeylere lahik olur nitekim Bıçak ile kesti, araba ile gitti.

De: zarfiyyet içindir. Mekteb de okudum, Ramazanda oruç tuttum.

Den: ibtidâ için ve(-dek) intihâ içindir.

Nitekim: İstanbul'dan Halep'e dek ve Halep'den Urfa'ya dek gittim, denilir. Bazen bir şeyin aslını beyan için kullanılıyor cuhadan cübbe kestirdim, gibi. Bazen temyîz için gelir. Şu sürüden bir kuzu getir, denildiği gibi.

Bazen tafdil makâmında kullanılıyor. Tafdîl bir şeyi diğer şeye tercih etmektedir. Nitekim :

Mektebe gitmek bahçede gezmekten daha faydalıdır.

Edat-I tafdîl ikidir: Birisi daha lafsızdır ki daîma

"böyleden"lafzından sonra gelir ikincisi "en "lafsızdır.

Hünerlerinin âlası yazıdır denildiği gibi.

Gibi: Edat-I teşbihtir. Yani bir şeyi bir şeye benzetmek için kullanılıyor. Nitekim dişleri inci gibidir denilir.

Niteki: Dahi teşbih ve temsil için kullanılıyor ve bazen (im)ilavesiyle (nitekim) denilir.

Sanki: kelimesi dahi böyle teşbih makamında kullanılıyor, Nitekim ben seni sanki biliyorum denilir."uyuya biliyorum gibi" demek olur.

Ki: Edat-I rabttır. Anladım ki sen ders çalışıyorsun denildiği gibi.

Dahi: Edat-I atıftır. Nitekim Ben geldim o dahi gelmedi denilir. Bazen (hi) hazf olunarak ve yerine ha-l resmiyye konularak oda geldi, denilir.

Hem: Dahi edat-I atıftı. Nitekim geldi hem gitti. Gibi ve bazen mükerrer olarak kullanılıyor hem geldi hem gitti, gibi ve böyle mükerrer olduğu sürette ikincisine (de) ilave olunur mesela; Bugün seyir yerinde hem çok para sarf hemde anlamadım, denilir. Bazen edat-I atıfı kâğıt hem kalem, demektir Lisanımızda birsiğ-e-I fiiliyye vardır ki edat-I atf manasını muta zammın olur. Ona siğ-a-i atfiyye denilir. Bundan kâ'ide olur ki madde-i asliyyenin ahiri mazmum kılınır. Bir de (ye) ilave olunur, gelip gitti gibi ki "geldi hem gitti" demek olur. Eğer madd-I asliyenin ahiri zaten harekeli ise bir ye dahi ilâ ve kılınır okuyup yazdı, söyleyüp yazdırdı gibi.

Yahut: Dahi edat-I atıftır. Ancak terdît makamında kullanıyor. Niteki, mektebe git yahut bir sanat öğrenmeğe sa'yet denilir:

Bazen hud (خود) hazf olunarak yalnız (ya) kalır. Gelmiş ya gele çekmiş gibi. Bazen mükerrer olarak gelir. Bu surette evvelkisi daima muhaffef olur. ya sofraya otur yahut sofraya çık gibi.

Deyü: kelimesi terecci yanı bir şeyin vuku'unun ümit ve mamûletmek makamında kullanılıyor. Nitekim Bana ikram olunur diyü geldim, denilirki(ikram olunur ümid ile geldim)demek olur.

Ancak: hasr içindir. y'ani bir şeyin bir şeye muhasır olmasını ifade eder. Nitekim Bu işi ancak falan kimse yapa bilir denilir ki bu işi yapmak ona munhasırdır başkası yapamaz, demek olur.

Mi: Edat-I istifhamdı. Yani bir şeyi anlamak için sormak manasına ifade eder. Nitekim falan adam geldi mi? Sen bugün mü geldin ? Bazen nefi makâmında kullanılıp ona istifham-İ inkârı denilir. Nitekim Sana falan adam gelmez bak geldi mi? Denilir. Gelmedi ma'nâsı kast olunur. Edat-I nefi isimlerde siz ve sıfatlarda değil lafsızlarıdır .Edepsiz ve edepli değil gibi. Masdarların âhirine siz geldikçe ye ve nun dahi ilave olunur gelmek sizin, otur maksızın gibi. Gerek masdarda ve gerek fiiller fer'-I fiiller de mim harfi edat-Inefi olur.

Hiç: nefi tekit içindir. Nitekim falan efendi dersini hiç terk etmedi ona hiçbir şey diyemem denir.

-lik ,-lık: isimlere de mahalliyyet manası ifâde eder çimenlik ve canlılık gibi sıfatlarda masdariyyet ma'nasını ifade eder. Çirkinlik kanburluk gibi.

Â: Edat-I nidâ dır. Â canım gibi, kelimenin evveli elifise buna bir ye ilave olunur. Ay efendim gibi. Ba'zen. Tekit için fiillerin ahirine â getirilir. Nitekim böyle olurâ denilirki ,"Ne şüphe böyle olur" ,demektir fiil eğer harekeli ise bu(â) dahi hafif hareke ile telaffuz olunur. Nitekim falan efendi bu gün

mektebe gide e denilir ki "elbette gider" demek olur. Âhiri harekeli fiillerde sonra gelen â harfinden evvel bir deye getirilir. Nitekim dediğim çıktıya falan efendi geldi ye denilir ki " tahkik dediğim çıktı ve falan geldi" demek olur.

İşte: Edat-I tenbihtir. Dahi muhatabın nazar-I dikkatini celbinçin kullanılıyor. İşte şuna bak, işte ders böyle çalışmalı.

Ha: Dahi Edat-I tenbihtir. Nitekim Ha dinle, ben sana bu meseleyi anlatayım denilir.

Hele: Dahi tenbih için kullanılıyor. Hele şuna bak gibi ve ekseriye muzafferiyet makamında gelir. Heledersimi belledim ve hele dediğim yaptım gibi. Ba'zen hususen makamında kullanılıyor. Nitekim der saadeti hele Boğaziçinin havası ne latiftir denilir.

Haydi: isti'cal içindir. Haydi, mektebe gidelim denildiği gibi.

Tanzimat döneminde Türkçe'nin gramercileri bu konu hakkında uzuz makaleler yazılmışlardır. Bunlardan Ahmet Cevdet paşa, Mehmet Fuat paşa, Ali Nazima, Abdurrahman Fevzi ve Abdullah Ramız Paşadır. Ahmet Cevdet paşa zikrettiğimiz kavaid- İ Türkiye eserinde edat hakkında önem veren ve Mehmet Fuat paşa ile birlikte (Tertibicedid kavâid-İ Osmaniye) edat

hakkında da geniş bir alanda yazmıştır. Yukarıda belirten Tanzimat döneminde çıkarılan (Tertib-İ cedid kavâid-İ Osmaniye) (Bab-I sadıs Edevat yani huruf-I maa'ni beyanındadır)konusu hakkında şöyle sıralanmıştır⁸:

1.Edat-I nida: Lisan-İ Türki'de Â (İ) harfi nidâdır .Arabiye'nin, (L) lafzına mukabildir .Â canım.

2.Edat-I tenbih : Tenbihtir İşte iş böyle görülür ,işte ders böyle çalışmalı denildiği gibi.

Hele: Dahi edat-I tenbihtir. Hele şuna bak cümlesinde olduğu gibi.

Ha: Dahi edat-I tenbihtir, nitekim Ha dinle, ben sana bu meseleyle anlatayım, denildiği gibi. Arabi'de dahi ha edat-I tenbihtir. Hakeza gibi ki "işte böyle " demektir.

3.Edat-I ta'lil:

İçin: *Edat-I talil* dir Bir hüküm ile lâhik olur. Nitekim Ziyâret için gelin denilir.

4. Üzere: Edat-I istilâdır ki "bir şeyin üstü" demektir. At üzere ve istirahat üzere gibi.

5. Eğer: Harf-I şarttır. Fârsî'den me'hûzdür cümle – işartıyye üzerine dâhil olur. Eğer Bursa'ya gidersen, şifa bulursun gibi.

6. İken: Edat-I hâlettir. Cümlelere lahik olur Meselâ; Ben sana muhlis iken denilir ki "muhlis olduğum halde "demek olur.

7. İle: Ba'zen musahabet için olur, yani birlikte olmak ma'nasını ifade eder.

8.İmdi: Edat-I tafsildir.

9. Ama: Arabî'den mehûzdur: Üst tarafından geçen müphem sözü izah için irâd olunan cümlelerin evveline dâhil olur.

10. Ancak: Edat-I hasırdır. Mesela şöyle kişi ile İstanbul'a ancak ben gittim, onunla bu gün ben ancak İstanbul'a gittim. Bazen cümle-I

istidrakiyyeye yani bir kelâmın iphâm eylediği hatırayı def için irade olunan cümleye dâhil olur. Mesela; çok söyledi ancak ifadesinden birşey anlaşılmadı.

11.Belki: Edat-I ıdraptır. onun su-İ hâli yalnız kendisine değil ,Belki bi'l cümle akrabasına muzdur .

12. Çe: İsim ve sıfat baplarda beyân olunduğu üzere isimlere lâhik olarak Edat-I tasğir olur. Sen ma'lûm âtca ona fâiksin bence böyledir.

13.de-de: Edat-I zarfiyyettir. Bursa'da, güz mevsiminde, at sırtında. Bunda, şunda, onda mesela; gittiğinde, vardığında.

Farisi'de der ma'nasındadır derhatır gibi ki hatırda demektir. Arabî'de dahi fi()في de ma'nasındadır fi'l vâk'I gibi iki, vâki demektir.

14. Dek: Edat-I intihâdır. Bir fi'lin nihâyet bulunduğu şeye lâhik olur. Bursa'ya dek gittim denildiği gibi. Bazen ahirine ya nun –I sâkine ilave olunarak değın denilir. Bazen tekit için kelimenin evveline cak getirilir. cak Bursa'ya dek yerine kader lafzı kullanılır. Bursa'ya kader gittim.

15. Den: İbtidâ içindir ki bir mesafenin mebd'ine lâhik olur. İstanbul'dan Mısır'a kader gittim.

Yahut bir zamanın mebde'ine lahik olur ve beri lafzı ilâve olunur. Şehri ramazandan beri. Bazen sebebiyet için olup fiilin menşe ve sebebine lahik olur. O bana gelmediğinden bende ona.

Bazen masdar-I tahfifiyye lâhik olarak ondan mukaddem bir fiilin vukuuna işâret eyler sen oraya gitmeden ben gelemiyordum.

Ba'zen iş bu edâtından sonra ise ziyade kılınır. Onun lakırdısını işitmekten ise, kendisini görmek daha evladır. Ba'zen başka lafzıyla beraber istisna makamında isti'mal olunarak bu hükmünden müstesnâ olan lâhik olur. Mektepten başka yere gitme.

Ba'zen başka yerinde gayri yahut ma-âda kullanılır. Benden gayri, senden ma'da Farisi'den ez (I) ve Arabî'de min (من) ve 'an (عن) de manasındadır.

Ezher cihet mine'I- garâip,ân a zâ-yı meclis.

16. Deyü: Tercci ya'ni bir fi'lin vukûnu ümid ve me'mûl etmek makamında kullanılır. Bana ikrâm olunur diyü geldim .

17. Edat-I nefy: Siz edat-I nefydir isimlere lâhik oldukta sıfat olurlar. Akılsız, parasız. Bazen ahirine bir ya ve nun-I sâkine ilave olunur. Ansızın masdarlara lâhik oldukta dâima böyle ya ve nun ile kullanılır.

Gelmeksizin, sormaksınız.

Hiç: nefi-i tekit içindedir. O hiçbir ders fevt eylemedi
Benim ona hiçbir diyeceğim yoktur, Farisi’de bi siz na
değil

Manasındadır. Yine Farisice ne edat-I nefy olup mükerrer olarak kullanılır ne böyle olur ne böyle olur.

18.Ki: Fârisi'den me’hüz edat-I rabıttır. Bazen sıfatı mevsûfe rabt eyler. Bir çocuk ki dersine müdâvimdir.

19.Edat-I teşbih:

A- Gibi: Edat-I teşbihtir müşebbeh bihelâluk olur. İnci gibi. Bazen siğa-I sılaya lâhik olarak derhâl mânasını ifâde eyler. O geldiği gibi ben gittim onun geldiği vakit ben derhal gittim demek olur.

B- Celin: Dahi lisân-İ Türkî’de edat-I teşbihtir. Bencelin. Benim gibi demektir.

C- Sanki: Emr-İ hâzırdır. Fakat sanki taşbih makamında isti’mâl olunur. Sanki o beni bilmiyor.

D- Güya: Fârisi olup sanki ma’nâsına istimal olunur.

20.Mı.mi : Edat-I istifhamdır .Bursa’ya mı gittik ?Bursa’ya
vapur ile mi gittik.

Tanzimat döneminde gramercilerinden meşhur olan (Abdullah Ramız Paşa) (Emsile- Türkiyye) adlı eserinde edatlar hakkında şöyle demiştir:

"Edevat kelimeleri ve yâhut cümleleri bir birine rabt eden ve yâhut mânalarına husûiyye-İ zâide veren lafızlardır".

Revabıt⁹. Ve Üzerine edat-I isti’la derler ki bir şeyin üstü demek mânasına işâr ve beyan ederler. Bunların kâ’idesi üzere lafzı mücerretlere ve üzerine lafzı muzâfun ileyhlere ilave kılınır. Bu hal üzere, bu üslup üzere, bu gidiş üzere, bu usûl üzere, bu halin üzerine, bu usûlûn üzerine, bu gidişin üzerine gibi.

Ancak zamirler ile ism-İ işaretler bu hâlde dâima muzâfun ileyh sûretinde îrat olunarak üzerine lafzı ile kullanılıp

mücerred-İ hâl getirilerek kullanılmaz. Meselâ; onun üzerine, bunun üzerine denilip o ve bu üzerine denilmez¹⁰.

Sonuç

dönemdir. Bu dönemde yenileme başlamıştır. Hayatın bütün alanları hakkında yeni bir düşünceler ve görüşler yazılmıştır. Bu alanlardan Türk Dili ve Edebiyatı nasibini almıştır. Türk Dili yatında, Tanzimat Döneminde genişleme başlamıştır. Türk gramer kitaplarında yazılan gramer kurallarının tasnifi birkaç kitap ve makale yazılmıştır.

Gramer bölümlerin içinde edatlar hakkında bu araştırmayı yazdım. Tanzimat Döneminde yazılan edatlar ve bugünkü Türkiye Türkçesinde edatların farkını tespit ettim. 1836-1896 yılları arasında yazılmış olan gramer kitaplarında edatları tespit ederek sıraladım.

Araştırmada, giriş konusunda Türkçede edatların hakkında dilcilerin görüşlerini niceledim. Edatların kullanışı belirttim.

Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın gramer eserlerinde, Abdullah Ramız Paşa'nın eserinde yazılan edatları tek tek sıraladım. Türkçe'ye daha çok yer verilmeye başlamıştım. Bu dar gelişme yanında, edatların anlayışını ölçtüm. Kullanılan edatların tamamı Arapça'dır. Çünkü, o dönemdeki bütün eklere edat adı verilmiştir. Üzerinde çalıştığım Tanzimat döneminin gramer kitapları, Türk gramerciliğin gelişme safhasını göstermek açısından önemli eserdir. Bundan sonraki belli başlı gramer kitapların inceleyerek edatlar hakkında bu günle bir körü kurulması Türk gramerciliğin tarihi gelişmesini aydınlattım.

Dipnotlar

- (1)Haci Emin Oğlu, Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, İstanbul 1984 s.4
- (2)Ediskon, Haydar, Türk Dil Bilgisi, İstanbul,1985,s284.

- (3) Aksan, Doğan, Sözcük Türleri, T.D.k. yayınları Ankara 1983,s.132.
- (4) Ali Nazima, Muhtasar Lisan-I Osmanî, İstanbul (1984)s.146.
- (5) Ali Nazima, Muhtasar Lisan-I Osmanî, İstanbul (1884)s.44-46.
- (6) Abdurrahman Fevzi Efendi, Mıkyasü'l-Lisa Kıstasül Beyan İstanbul (1875)s174.
- (7) Ahmet Cevdet paşa, Kavaid-I Türkiyye İstanbul(1875).
- (8) Ahmet Cevdet Pasave Mehmet Fuat Paşa, Tertib-icedid Kavaid-i Osmaniyye a.g.e. s.108.
- (9) Tanzimat Döneminde Abdullah Ramız Paşa Emsile-I Türkiyye adlı eserinde Bağlaçlara (Revabıt) adını koymuştur.
- (10) İçhem Emir, Abdullah Ramız Paşa –Emsile-I Türkiyye Türk Dili Kurumu yayınları, Ankara. s.154.

Kaynaklar

1. Aksan, Doğan, Sözcük Türleri, Türk Diki Kurumu Yayınları, Ankara,1983
2. Ediskon, Haydar, Türk Dilbilgisi İstanbul,1985.
3. Hacı Emin oğlu, Necmettin, Türk Dilinde Edatlar Milli Eğitim yayınları İstanbul,1984.
4. İçhem Emir, Emslie-İ Türkkiyye, Türk Dil Kurumu. Yayınları Ankara 1999.
5. -----,Tanzimat Döneminde çıkarılan eserler.
 - 1-Ahmet Cevdet Paşa, Kavaid-I Türkiyye, İstanbul,1875.
 - 2- Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmet Fuat, Terti-i cedide Kavaid-i

Osmaniyye,1995.

3-Ali Nazima, Muhtasar Lisanî Osmanî, 1984.

4-Abdullah Ramız Paşa, Emsile Türkiyye,
İstanbul,1866.

5-Abdurrahman Fevzi Efendi, Mikyasül Lisan Kısaül
Beyan,
İstanbul,1885.

الادوات في عهد التنظيمات

د. صوناي حسن تحسين

استاذ مساعد

جامعة كركوك / كلية التربية

الملخص

لقد تناولت عدد من كتب قواعد اللغة التركية و التي دونت في فترة التنظيمات قواعد اللغة التركية في تلك الفترة . وكذلك تطرق عدد من اللغويون الى هذا الموضوع في هذه الكتب وبدون مراجعة ودراسة تاريخ قواعد اللغة التركية وتطورها في تلك الفترة لا يمكن دراسة وكتابة قواعد اللغة التركية بشكل صحيح في يومنا هذا . وانا قمت باختيار موضوع الادوات في اللغة التركية من هذه الكتب وبما ان قواعد اللغة التركية في تلك الفترة كانت مبنية على اساس اللغة العثمانية والتي اعطت مكانة واسعة للغة العربية والفارسية لذلك كانت الادوات لها مكانة واسعة ضمن قواعد اللغة التركية في تلك الفترة وفي بحثي هذا تناولت الادوات التي تم التطرق اليها في الكتب المدونة في فترة التنظيمات ومن المعلوم ان اللغة التركية في تلك الفترة كانت تحت تاثير قواعد اللغة العربية . والجدير بالذكر ان جميع اللاوحق في اللغة التركية اعتبرت ادوات في فترة التنظيمات لذلك قمت باختيار بعض الادوات من بعض الكتب الصادرة في فترة التنظيمات ومقارنتها مع اللغة التركية الحالية وكذلك اخذت نماذج وامثلة من بعض كتب اللغويين ومقالاتهم وقمت بتثبيت اعتبار بعض اللاوحق ادوات كما درجت في الكتب اللغوية الصادرة في فترة التنظيمات.